

ԵՐԿԻՍՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

ԱՇՈՏ ԳԱԼՍՏՅԱՆ *

Հայաստանի պետական մանկավարժական համալսարան

Երկխոսությունը խոսքային գործունեության մեջ ունի մեծ կշիռ: Լեզվաբանական գրականության մեջ երկխոսության կառուցվածքը ներկայացվում է «ա-ն ասաց, բ-ն ասաց, կամ ա-ն հարցրեց, բ-ն պատասխանեց» սխեմայով: Երկխոսության մեջ իր որոշակի տեղն ունի հարցումը: Հարցական հնչերանգը երկխոսության առավել բնորոշ հատկանիշն է: Երկխոսության կիրառության ոլորտները բազմազան են: Գեղարվեստական խոսքը կառուցվում է նաև այնպիսի յուրահատուկ երկխոսություններով, ինչպիսիք են ներքին, միակողմանի, անպատասխան, պատասխան ժեստով երկխոսությունները և այլն:

Գրական բանավեճերը, գաղափարական տարաձայնությունները կարող են ուրույն արտահայտություն ունենալ գեղարվեստական խոսքում՝ բանաստեղծական երկխոսության տեսքով:

Բանալի բառեր - խոսքային գործունեություն, երկխոսություն, հարցում, հնչերանգ, յուրահատուկ երկխոսություններ, գրական բանավեճ, կառուցվածք

Մարդկային հաղորդակցման հիմնական արտահայտությունը խոսքային գործունեությունն է, որի մեջ մեծ դեր ունի **երկխոսությունը**: Այն ծագել է մարդկության վաղ արշավույսին, երբ մարդը դարձել է հասարակական էակ: Մտածողության և մարդու մտային գործունեության զարգացման հետ փոխվում են երկխոսության դրսևորման ձևերը:

Հին աշխարհի մտածողների շրջանում բանավիճելն ընդունված էր որպես ճշմարտության հասնելու ուղի: Երիտիկան (վիճարվեստը) ձևավորվել և

* **Աշոտ Գալստյան** – բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ բանասիրական ֆակուլտետի ղեկավար

Ашот Галстян – доктор филологических наук, профессор, декан филологического факультета АГПУ им. Х. Абовяна

Ashot Galstyan – Doctor of Philology, Professor, Dean of the Philological Faculty of the ASPU named after Khachatur Abovyan

Էլ. փոստ՝ ash.galstyan@mail.ru. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-8611>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 15.05.2024

Գրախոսվել է՝ 13.06.2024

Հաստատվել է՝ 14.06.2024

© The Author(s) 2024

ծաղկել է Ք. ա. հին հունական սովետոսների երկերում (Պրոտագորաս, Հիպիաս, Պրոդիկոս): Այնուհետև խոսքի մասին ուսմունքը Հունաստանից տեղափոխվեց Հռոմ (Ցիցերոն), որտեղ երկխոսության կատարելության գործում կարևորվել են գիտելիքը, ճաշակը և աշխատասիրությունը: Վիճարկվեստի նկատմամբ հետաքրքրություն է առաջացել նաև հին Հնդկաստանում:

Հունաստանի, Հռոմի, Հնդկաստանի ճարտասանական ուսմունքները մեծ ազդեցություն են ունեցել հայերի ճարտասանական արվեստի զարգացման վրա (Տիգրան Մեծ, Արտավազդ Բ):

Երկխոսությունը, որի պարզ ձևը զրույցն է, կայանում է, եթե նրան մասնակցում է երկու կամ ավելի մարդ: Երկխոսությունը մեկը մյուսին հաջորդող առնվազն երկու բարդ կառույցներ են՝ յուրաքանչյուրը սովորաբար բաղադրված ուղղակիորեն մեջբերված և հեղինակի խոսքերից¹: Լեզվաբանական գրականության մեջ երկխոսության կառուցվածքը ներկայացվում է հետևյալ սխեմայով՝ «ա-ն ասաց, բ-ն ասաց, կամ ա-ն հարցրեց, բ-ն պատասխանեց»²: Այստեղ ընդգծվում է խոսողի և խոսակցի մտքերի սերտ փոխհարաբերությունը, քերականական կապը: Երկխոսության այս սխեմային կարելի է ավելացնել նաև երրորդ կառույցը. «ա-ն հարցրեց, բ-ն հարցրեց»: «Հարցին հարցով տրված պատասխանը կոչվում է լրացահարցական նախադասություն»³: Հարցնողը հարց կարող է տալ ոչ միայն խոսակցին, այլև իրեն: Առաջին դեպքում հարցական նախադասությունը կոչվում է երկխոսական, իսկ մյուս դեպքում՝ մենախոսական: Մենախոսական հարցական նախադասություններն ավելի շատ գործածվում են գեղարվեստական խոսքում. «Էս աշխարհի մեջ դու ում կողմեն կընդունվես, Ձորի Միրո, -ինքն իրեն հարց տվեց և տվեց պատասխան.

- Հարութի» (ՄԳ):

Երկխոսության մեջ իր որոշակի տեղն ունի հարցումը: Հարցական հնչերանգը երկխոսության առավել բնորոշ հատկանիշն է: Ս. Ղուկասյանն ընդգծում է, որ հաճախ խոսողը ճարտասանական հարցման միջոցով դիմացինից ոչ թե պատասխան է պահանջում, այլ նրան մղում է որևէ գործողության. «Գրիչդ մեկ րոպեով չե՛ս տա»⁴:

Երկխոսության մեջ՝ պատասխան խոսքում, հաճախ են գործածվում բառնախադասություններ, որոնք դրական կամ բացասական պատասխան են տալիս կամ էլ որոշակի վերաբերմունք են արտահայտում: Բառնախադասություններն արտահայտվում են *այո*, *ոչ* հաստատական և ժխտական ե-

¹ Տե՛ս **Գ. Խաչատրյան**, Երկխոսությունները «Սասնա ծռեր» էպոսում, «Պատմաբանասիրական հանդես», հ. 3, 2022, էջ 155:

² **Ֆ. Խլդաթյան**, Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանք» պատմավեպի լեզուն և ոճը, Եր., 1988, էջ 165:

³ **Ս. Աբրահամյան, Վ. Առաքելյան, Վ. Քոսյան**, Հայոց լեզու, 2-րդ մաս, շարահյուսություն, Եր., 1975, էջ 119:

⁴ **Ս. Ղուկասյան**, Ժամանակակից հայերենի հարցատեսակները / Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. 5, Եր., 1978, էջ 104:

դանակավորիչներով, ինչպես նաև համաձայնություն արտահայտող եղանակիչներով, ինչպես՝ *իհարկե, անշուշտ, անկասկած, հարկավ, ինչպես չէ* և այլն:

«-Դուք մեր կուրստ՝ մ եք սովորում:

-Այո »:

«-Թույլ կտա՞ս, բանտապե՛տ:

-Անշուշտ, անշուշտ» (ՊԶ):

Զեղչումը ընդհանուր լեզվական երևույթ է, խոսքի համառոտության միջոց: Երկխոսության կառուցվածքում կարող են գեղջվել նախադասության որոշ հատվածներ: Զեղչումը երկխոսության մեջ հաճախ այնպիսի չափեր է ունենում, որ նախադասությունը կորցնում է իր կառուցվածքային բնույթը.

«-Բայց կատարեց իր պարտքը հանուն հայրենիքի:

-Ինչպես ամեն հայ» (ԴԴ):

Երկխոսության մեջ կարող է գեղջվել ստորադասական նախադասության գլխավոր նախադասությունը.

«-Հապա ինչո՞ւ ես այդպիսի սիրով կառուցում թշնամու քաղաքը:

-Որովհետև ես հիմա անսահման ժամանակ և հնարավորություն ունեմ իմ փայփայած երազանքով զբաղվելու» (ՊԶ):

Ս. Աբրահամյանը քննում է երկխոսություններում թերի նախադասությունների տարբեր դրսևորումները: Լեզվաբանն առաջիններից է նկատել, որ երբեմն թերի նախադասությունը ոչ թե խոսակցի հարցի անմիջական պատասխանն է, այլ նրա արտահայտած մտքի լրացումը, հավելումը. այստեղ խոսողն ամբողջությամբ չի կրկնում խոսակցի արտահայտած նախադասությունը⁵:

Քերականական գեղչում կա նաև հետևյալ երկխոսության մեջ.

«-Արտասահմա՞ն ես գնալու:

-...Ենք գնալու» (ՎՊ):

Համատեքստից դուրս այս երկխոսությունը կարելի է երկու կերպ ընկալել. կա՛մ խոսակիցը նկատի ունի, որ ինքը մենակ չի մեկնելու արտասահման, նրա հետ կան այլ մարդիկ, կա՛մ էլ խոսակիցը նկատի ունի իր գրուցակցին:

Անդրադառնալով «Մենք ենք, մեր սարերը» վիպակի երկխոսություններին՝ Լ. Եզեկյանը հատկապես հիշատակում է հարցական և բացականչական նախադասությունների գերազանցությունը պատմողականի համեմատությամբ: Վիպակի երկխոսություններում «չնայած նախադասության առանձին հատվածներ բաց են թողնվում, բայց հենց այդ խոսքային միջավայից ու հնչերանգից հասկացվում է, թե ինչի մասին է խոսակցությունը»⁶:

Երկխոսության կառուցվածքում առանձնանում է նաև դիմելաձևը, որից պարզվում են խոսողի և խոսակցի փոխհարաբերությունը, նրանց մտերմության, հարգանքի աստիճանը: Մտերմիկ, բարեկամական գրուցի դիմելաձևը,

⁵ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի շարահյուսության մի քանի հարցեր, Եր., 1962, էջ 167:

⁶ Լ. Եզեկյան, Հրանտ Մաթևոսյանի արձակի խոսքարվեստի մի քանի հարցեր, Եր., 1986, էջ 127:

անշուշտ, տարբերվում է պաշտոնական դիմելաձևից: «Դուք» դերանունը «դու» դերանվան իմաստով է գործածվում հարգանքի և քաղաքավարության դիմումի դեպքերում, որը ոճական հնար է⁷: Այս առումով հետաքրքիր է գրականագետ Գ. Անանյանի խոսքն ուղղված բանաստեղծուհի Ս. Կապուտիկյանին. «Ինձ թվում էր ինչպես մեր առտնին հանդիպումների ժամանակ, այսօր էլ հեշտ կլինի մեր գրույցը: Բայց խոստովանեմ, կաշկանդված եմ, նույնիսկ չգիտեմ՝ ինչպես դիմել հոբելյարիդ, դու-ով, դուք-ով, Տիկին Միլվա ասեմ, Միլվա ջան... Ախր գրույցը պաշտոնական է, թերթում պիտի տպագրվի: Այս դեպքում հարմար է, որ ամենայն հայոց բանաստեղծուհի կոչեմ... » (ՄԿ):

Զրույցի ընթացքում խոսակիցը իր մասին խոսելիս կարող է օգտագործել նաև «մենք» ձևը, որը մարդու հոգեբանության յուրօրինակ դրսևորում է: Օր.՝ Հ. Մաթևոսյանի «Տերը» վիպակի գլխավոր հերոսը Ռոստոմ Մամիկոնյանը, իր մասին խոսելիս «մենք» է օգտագործում, որն ինքնամեծարանքի արտահայտություն է:

Երկխոսությունը կարող է լինել նաև անպատասխան՝ ա-ն ասաց(հարցրեց), բ-ն լռեց, այսպես՝ «-Հայրի կ,-աղջկա ձայնը զրնգում էր, բայց հայրը չպատասխանեց» (ՎՊ):

«...Մարգարիտը դաձավ ինձ.

-Դուք դեռ երկա ր կմնաք այստեղ:

Պատասխանի փոխարեն ես նրան նայեցի լուռ ու վշտացած» (ԱԱ):

Լռությունը կարող է լինել՝

ա) համաձայնության նշան.

«-Ուզո՞ւմ ես գալ ինձ հետ,-ասաց Թաթուլը:

Մարանը համաձայն էր, բայց ոչինչ չպատասխանեց»:

բ) անհամաձայնության նշան.

«-Փախչենք, փախչենք, Մարգարի՛տ, հավատա ինձ, դա լավագույն էլքն է:

Պատասխանի փոխարեն նա երկու ձեռքս բռնեց և նայում է դեմքիս լռությամբ:

-Ո՞ւր փախչենք, մարդ ինքն իրենից ինչպե՞ս կարող է փախչել» (ԱԱ):

գ) չկողմնորոշվելու նշան.

«-Ախր, ինչո՞ւ ես թողել՝ եզները հարևանի արտը տրորեն:

Երեխան լուռ էր, գլուխը քաշ ձգած» (ԱԱ):

Խոսակիցը կարող է խոսողին միայն ժեստով պատասխանել՝ ձեռքի և գլխի շարժումներով: Այս դեպքում հարցն առաջարկվում է, իսկ պատասխանը տրվում է անձայն՝ դիմախաղի կամ ձեռքի շարժումների միջոցով, որոնք համարվում են երկխոսության արտաքին տեսողական բաղադրիչներ:

Երկխոսության կիրառության ոլորտները բազմազան են: Այն առավելապես

⁷ Իր ծագման ժամանակ այն ոճական հնար չի եղել: Հին Հռոմում եռապետության իշխանության ժամանակ երեք տիրակալներին դիմողները դուք-ով էին դիմում: Հետագայում այս հոգնակի դիմելաձևը տարածվեց իբրև կիրթ, հարգալից խոսելաձև:

դրսևորվում է առօրյա-խոսակցական և գեղարվեստական ոճերում: Հրապարակախոսությունը երկխոսության գործածության տեսակետից տարաբնույթ է. այն կարող է հանդես գալ որպես մենախոսություն, իսկ հաճախ էլ հանդես է գալիս երկխոսության ձևով (հարցազրույց, ճեպահարցում⁸ և այլն): Առօրյա-խոսակցական ոճին հատուկ են հարցուպատասխանական կաղապարները, զրույցի միջավայրը, բացականչական նախադասությունները, ձայնարկություններն ու եղանականիշ բառերը: Այստեղ կարևոր նշանակություն է ստանում խոսող-խոսակից-իրադրություն փոխհարաբերությունը:

Գիտական խոսքում երկխոսությունը մեծ չափով մոտենում է կատեխիզիսի ժանրային ձևին: Կատեխիզիսը հունարեն բառ է, որ նշանակում է խրատ, քարոզ, հորդոր: Կատեխիզիս նշանակում է նաև գիրք՝ շարադրված հարց ու պատասխանի ձևով: Եվրոպայում հանդես են եկել քերականական զանազան կատեխիզիսներ: Նշանավոր իմաստասեր Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց» աշխատության մեջ օգտագործված է կատեխիզիսի ժանրային ձևը, ինչպես՝

«Հարց. Զի՞նչ է փայլակն:

Պատասխանի. Փայլակն լինի շրջեալ հրոյն, ջրով, ամպոյն և հողմով, որ ի մեջն է, վերստին արծարծի և արտաքս բացափայլէ»:

Երկխոսությունը գեղարվեստական երկի կարևոր բաղադրամասերից է: Դրամատիկական ստեղծագործություններն ըստ էության այլ բան չեն, քան երկխոսության արվեստ:

Գեղարվեստական արձակը կառուցվում է այնպիսի յուրահատուկ երկխոսություններով, ինչպիսիք են ներքին երկխոսությունը, միակողմանի երկխոսությունը, անպատասխան երկխոսությունը, պատասխան ժեստով երկխոսությունը և այլն⁹:

Ուղղակի խոսքը ամենից ավելի հաճախված է երկխոսություններում: Այստեղ այն հանդես է գալիս իբրև հեղինակային պատումի ծավալման, կերպարի մտածողության, հոգևոր կերտվածքի բնութագրության, լեզվական անհատականության միջոց: Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Ա. Պապոյանը, էպիկական սեռի ժանրերում երկխոսությունները բնորոշվում են նրանով, որ հեղինակային խոսքի հետ կապվում են ոչ այնքան ասացական իմաստ արտահայտող բայերի միջոցով, որքան ասելու եղանակը, ձևը կամ նման հանգամանքներ նշող բայերի օգնությամբ¹⁰:

Գեղարվեստական խոսքը միատարր չէ, և նրա տարբեր ժանրերում երկխոսությունը հանդես է գալիս տարբեր յուրահատկություններով: Երկխոսությունը՝ իբրև գեղարվեստական հնար, հանդես է գալիս նաև բանաստեղծական

⁸ *Ճեպահարցում* եզրը առաջարկվում է մեր կողմից:

⁹ Երկխոսության տեսակների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Ա. Գալստյան**, Երկխոսությունը ժամանակակից հայերենում, Եր. 2003, էջ 13-57:

¹⁰ Տե՛ս **Ա. Պապոյան, Խ. Բաղիկյան**, Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Եր., 2003, էջ 433:

խոսքում (օրինակ՝ Հ. Շիրազի «Ո՞րն է, բաբո, մեր հայրենիք» բանաստեղծությունը):

Գեղարվեստական խոսքում երկխոսություն կարող է տեղի ունենալ.

ա) մարդկանց միջև, որոնք զրուցում են իրար հետ:

Երկխոսություն կարող է իրականանալ մահացած մարդու հետ: Վարդգես Պետրոսյանի «Կեսգիշերային զրույց» պատմվածքի հերոսը բարձրաձայն զրուցում է վաղամեռիկ հոր հետ. «Քո կենացը, հայրի՛կ: ...Դու շատ շուտ գնացիր, ես նույնիսկ չհասկացա, որ դու գնում ես: Վեց տարին կարճ ճանապարհ էր մահը հասկանալու համար» (ՎՊ):

Այս միակողմանի երկխոսության մեջ, թվում է, զրուցակիցը ներկա է: Այդ պահին որդին գործում է նաև հոր փոխարեն. «Մեր բաժակները զնգում են, ես կում-կում խմում եմ նախ իմ գինին, հետո հորս» (ՎՊ.): Ջրույցի միջոցով բացահայտվում է հերոսի ներաշխարհը:

Ինչպես գրում է Մ. Բախտինը, «ամեն մի ռեպլիկ մենախոսություն է, ամեն մի մենախոսություն մեծ երկխոսության ռեպլիկ»:

Հայաստանի նախկին գավառներում՝ մասնավորապես Սյունյաց աշխարհում, տարածված են եղել հարսի և փեսայի, ինչպես նաև երկու խնամիների միջև տեղի ունեցող հարսանեկան երգերը: Տեղի է ունենում երկխոսություն երգի միջոցով: Ս. Խանգադյանի «Հողը» վեպում մեջբերված է «Գալ մի, կգամ» նշանախոսի երգը:

բ) Մարդու և իր միջև (երկփեղկված) (Ս. Կապուտիկյան, «Երկխոսություն իմ և իմ միջև»),

գ) մարդու և կենդանու միջև (Ա. Բակունց, «Սպիտակ ձին», Հ. Մաթևոսյան, «Գոմեշը»),

դ) մարդու և ոչ շնչավոր էակների միջև,

ե) ոչ բանական էակների միջև (այլաբանորեն):

Գրական բանավեճերը, գաղափարական տարաձայնությունները կարող են ուրույն արտահայտություն ունենալ գեղարվեստական խոսքում՝ բանաստեղծական երկխոսության տեսքով: Այսպիսի երկխոսություններ են կայացել աշուղ Ջիվանու և Ա. Իսահակյանի միջև: Բանաստեղծական «թաքուն» երկխոսություն է կայացել նաև Ա. Իսահակյանի և Հ. Շիրազի միջև: «Սրիկա է նա, ով հայր է լինում» նախադասությանը հակադրված է «Սրիկա է նա, ով հայր չի լինում» նախադասությանը: Ուրույն բանաստեղծական երկխոսություններ են Գևորգ Հակոբյանի «Քելե, լառ» և Ս. Կապուտիկյանի համանուն բանաստեղծությունները:

Ամփոփելով ասվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ երկխոսությունը մտքերի մատուցման եղանակ է, ունի ինքնատիպ կառուցվածք և յուրահատուկ դրսևորում:

АШОТ ГАЛСТЯН – Структура и типы диалога. – Основным выражением человеческого общения является речевая деятельность, в которой большую роль играет диалог. В лингвистической литературе структура диалога представлена схемой: а - сказал,

б - сказал или а - спросил, б - ответил. В диалоге определенное место имеет вопрос. Вопросительный тон является наиболее характерной чертой диалога. Области применения диалога разнообразны. Художественная речь также строится с помощью таких уникальных диалогов, каковыми являются внутренний диалог, односторонний диалог, диалог без ответа, диалог жест-ответом и т. д.

Литературные дебаты, идеологические разногласия могут иметь своеобразное выражение в художественной речи в форме поэтического диалога.

Ключевые слова: *речевая деятельность, диалог, вопрос, тон, уникальные диалоги, литературная полемика, структура*

ASHOT GALSTYAN – *Dialogue Structures and Types.* – The main expression of human communication proceeds through verbal interaction, in which dialogues play a crucial role. Linguistic literature review suggests that dialogue structures are represented by the schemes A said – B said, or A asked – B answered. The interrogative patterns occupy a particular place in dialogues. Hence, interrogative intonation is the most characteristic feature of dialogues. There are diverse applications of dialogues. Literary discourse is generated through unique dialogue types such as internal, unilateral, unanswered, gesture-based-response, etc. Literary debates and ideological discrepancies can find their unique expression in fiction through poetic dialogues.

Key words: *verbal intercourse, dialogue, interrogative patterns, intonation, unique dialogues, literary debate, structure*